

A MAGYAROK OSZMÁN ÉS TÖRÖK SZEMMEL

Fodor Pál Ivanics Mária

az MTA doktora,
MTA Történettudományi Intézet
fod6619@t-online.hu

az MTA doktora,
a Szegedi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára
res13986@helka.iif.hu

Sudár Balázs

PhD, tudományos főmunkatárs,
MTA Történettudományi Intézet
sudarbalazs@gmail.com

Magyarország földje és népe a 14. század végétől a 18. század elejéig (a Temesköz felszabadításáig) kivételes szerepet játszott az Oszmán Birodalom sorsának alakulásában. A szultánok saját megítélésük szerint is a magyarok ellen vagy Magyarország területén aratták legfényesebb győzelmeiket, s a 16–17. században itt, az ország szívében néztek farkasszemet legnagyobb ellenségükkel, a Habsburg Birodalom uralkodóival. Buda, Esztergom és Székesfehérvár, a magyar királyság kormányzati és szakrális központjai, az Oszmán Birodalom és az iszlám világ szimbolikus, „szent” helyei, „az iszlám falainak kulcsai” lettek, s az itt szolgáló vagy letelepedő oszmán-törökök lassanként érzelmileg is szorosán kötődni kezdtek az országhoz.

A magyar királysággal vívott hosszú küzdelem és a másfélszáz éves magyarországi tartózkodás mély nyomokat hagyott az egykorú oszmán-törökökben. Ha azonban európai beidegződéseink alapján azt gondolnánk, hogy korabeli megnyilatkozásaikban vagy kulturális hagyatékukban ezt sűrűn ki

is fejezték, jókorát tévednénk. Mindenekelőtt az iszlám hagyományos szemléletmódja – amely a más vallásúak iránti érdeklődésnek csekély jelentőséget tulajdonított – okozza, hogy az oszmán-törökök (is) fölöttébb ritkán rögzítették, írták le a más népekről, így a magyarokról szerzett ismereteiket és véleményüket. Ezért aztán annak, aki a törökök „magyar-képére” kíváncsi, alig leküzdhető nehézségeket okoz a források szűkössége. A korai időszakokra nézvést főleg az oszmán-török krónikások munkáira támaszkodhatunk, akik között mindig akadtak olyan személyek, akik személyesen vettek részt a magyarországi hadi eseményekben, vagy közvetlenül betekínthettek a birodalmi ügyekbe. E krónikákat és a hivatalos állami iratokat tanulmányozva úgy tűnik, hogy az oszmán-törökök magyarokhoz való viszonyát három síkon lehet megragadni: vallási, politikai-földrajzi és etnikai-antropológiai szempontból.

Saját küldetését és legitimitációját az Oszmán-ház jobbára az iszlám vallás(jog) nyelvezetével és fogalmaival írta le. Ez nem min-

denben esett egybe a társadalom tömegeinek felfogásával, de abban nem volt számottevő különbség közöttük, hogy saját magukat, más népekhez és közösségekhez való viszonyukat a korábbi etnikai elv helyett mindinkább vallási alapon határozták meg. Ez a legtermészetesebb fejleménynek tekinthető, hiszen az iszlám világban a 20. századig az emberek földrajzi, nemzeti vagy etnikai elvek szerinti felosztása kivételes dolognak számított. A megkülönböztetés az iszlámon belül jobbára dinasztikus, mindenekelőtt pedig vallási alapon történt.

Az iszlám tanítása szerint a muszlimok egyetlen közösséget alkotnak, s a világ általuk kormányzott része, ahol a szent vallási törvény (*seriat*) van érvényben, „az iszlám háza” (*dárüliszlám*). A világ többi része „a háború háza” (*dárüilharb*), mivel folyamatos háborús fenyegetésnek van kitéve. A muszlimoknak ugyanis az a feladatuk, hogy az egy igaz vallást az egész földön uralomra juttassák, a „háború házát” az „iszlám házává” változtassák. Ha a más vallásúak nem engedelmessé válnak a megterésre vagy meghódításra vonatkozó felszólításnak, akkor a muszlimoknak „szent háborút” (*dzsihád*) kell indítaniuk ellenük. A háborúk elvben akkor érnek véget, ha az egész földön győzelemre jut az iszlám. Az iszlám jogi iskolák többsége (így az oszmánok által követett hanafita is) megelégedett volna a „hitlenek” alávetésével, a sáfíták szerint azonban a hitelenség eltörléséig kell folytatni a harcot.

A nem muszlimokat, a „hitleneket” az iszlámban különféle elnevezésekkel illették, bár a prófétának tulajdonított mondás szerint „a hitelenség egy nemzet”. Az iszlám világon kívül élőket, a *dárüilharb* lakóit *harbi*-nak hívták, ami körülbelül „háborús ellenséget” jelent. A leggyakoribb fogalom ugyanakkor

a *káfir* (t. sz. *kiüffár* vagy *kefere*, köznyelvi változatban *gavur*; azaz gyaur; jelentése: *hitetlen, istenkáromló*), amely eredetileg az iszlám vallást elutasítók minden fajtáját jelölte. A perzsa *gebr* (t. sz. *gebran*) a zoroasztrianusok elnevezése volt, de időnként a keresztényekre is alkalmazták. Az utóbbiakat gyakran hívták még *naszráni*-nak (t. sz. *naszará*), ami eredetileg nazarénust jelentett. Az iszlám jogára alatt élő, a fejadó megfizetése ellenében állami védelmet élvező keresztényeket és zsidókat (így a hódoltság lakóit is) *ehl-i zimmán*nak (röviden *zimmi*-nek), azaz a *szerződés népének* nevezték. A *dárüilharb*-ból békés célokkal (kereskedés, diplomáciai küldetés) és oltalomlevéllel (*aman*) érkező *harbi*-kat viszont *musztamin*-nak mondták. A szentháromság tanára utalva a keresztényeket olykor ugyanúgy *müsrük*-nek (politeista) nyilvánították, mint a pogányokat, máskor meg a szobrok és képek miatt a *putpereszt* (bálványimádó) jelzőt aggatták rájuk. A muszlimok nagyjából ezekkel az – *átkozott, gonosz, alávaló, porba sújtott* stb. jelzőkkel szinte kötelezőleg ellátott – fogalmakkal írták le a számukra legfontosabb nem muszlim csoportokat (vagyis az ún. *könyves vallások* híveit: zsidókat, keresztényeket és zoroasztrianusokat) és az iszlámhoz való viszonyuk legfontosabb jellemzőit.

A Magyarországra betelepülő oszmán-törökségnek azonban hamarosan bővítenie kellett a vallásokkal kapcsolatos ismereteit és fogalomtárát, mivel uralmuk kiépítése egybeesett a protestantizmus születésével és elterjedésével. Később (főleg a 17. században) azt is meg kellett (volna) érteniük, hogy a felekezeti viták és a vallási kérdések fontos szerepet játszanak az ország politikai életében és a hatalmi és szövetségi viszonyok alakulásában. Ez a megértés azonban igen nehézkesen haladt. Még az oszmán elit zöme is csak addig

jutott el a 17. század végére, hogy a magyarok két felekezetre oszlanak: az egyik a római pápát követő bálványimádóké (egy-két íróról tudunk, aki még azt is kiderítette, hogy ezeket pápistáknak nevezték), a másik meg a bálványimádást és a böjtöt elutasítóké. Az azonban már különlegesen jól értesültnek számított, aki azt is tudta, hogy az utóbbiak egyik neve *luterján/luturján*, azaz lutheránus. A leghíresebb tudásra valószínűleg az a 17. század végi földrajzi író tett szert, aki lutheránusok mellett kálvinistákról, ariánusokról, sőt anabaptistákról is híradással szolgált. Ezzel azonban igen ritka kivételnek számított. Az oszmán hatóságok – a fent említett „a hitetlenség egy nemzet” elv szellemében – legtöbbször beérték azzal, hogy a *millet-i meszihijje*, azaz a *jézusi nemzetség* kifejezéssel írják le a hódoltság és a nyugati keresztények minden fajtáját. Ez a hozzáállás azonban jócskán megnehezítette itteni politizálásukat, mert hajlamossá tette őket arra, hogy a Habsburgokkal szemben álló magyarokat automatikusan azonosítsák a *bálványt nem imádókkal*, vagyis a protestánsokkal, a Habsburg-pártiakat meg a katolikusokkal, ami olykor hibákhoz vezetett a magyar rendi mozgalmakkal kapcsolatos álláspontjuk kialakításakor.

Az oszmán-törökök a magyarokat leggyakrabban a magyar szó – régi – török változatával, a *madzsar*-ral nevezték meg, az ország lakosságára pedig általában a magyar(országi) pogányok, átkozottak (*Ungurusz meláini*, *Ungurusz kefereszi*) kifejezések szolgáltak. A hódítók tisztában voltak az ország etnikai és nyelvi sokszínűségével, egyikük például tudta, hogy Eperjesen magyarul, németül és lengyelül beszéltek.

A *madzsar* területi elnevezésként is szolgált, így a Felső-Magyarországon kreált „középső magyar” királyságot *Orta Madzsar-*

nak, a Felvidéket pedig *Jukaru Madzsar*-nak hívták. Ismerték a hosszabb és teljesebb *Madzsarisztán* formát is, de ezt a kora újkorban viszonylag ritkán használták. Területi elnevezésként sokkal jobban kedvelték a latin *hungarus* átvételét, az *Ungurusz*-t, amely a modern török (szak)irodalomban, illetve forráskiadásokban jobbra *Üngürüs* vagy *Engürüs* formában jelenik meg. Nagyon ritkán – talán a régi arab földrajzi irodalom vagy az új európai térképek hatására – találkozhattunk a *Hungária* alakokkal is. Az igazi kérdés azonban az, hogy mit értettek ezeken a fogalmakon. 1541 előtt egyértelműen a középkori magyar állam megnevezésére szolgáltak, utána pedig az egyre zsugorodó Magyar Királyságot jelölték velük: egy 16. század végi szerző például *Ungurusz tartományának új történetei* címmel írt krónikát a tizenöt éves háború első szakaszáról, elsősorban a dunántúli és a felvidéki harcokról. Ezzel szemben Erdélyt következetesen *Erdel*-nek vagy *Erdel vilájeti*-nek, Erdélyországnak titulálták, ezzel is kiemelve annak különállását. A hódolt területnek nem volt önálló neve, azt az aktuális pasaságokról nevezték el, s a birodalom és az iszlám világ részének tekintették (*nota bene*: maga Zrínyi Miklós is törökországi hadjáratnak mondta téli portyáját és az eszéki híd felégetését 1664-ben). Ugyanakkor – meglehetősen ritkán – fel-felbukkannak olyan nézetek, amelyek a régi Magyarország egységében gondolkodnak, például a 17. század jeles földrajztudósa, Behrám Dimiski tud az országrészekről (Felső- és Alsó-Magyarország, Szlavónia, Horvátország, sőt Batthyány-, Nádasdy-, Zrínyi-ország), s szerinte Erdély „Hungáriának egy része”. Ez azonban minden bizonnyal inkább tudósi precizitás, semmint a közvélekedés kifejezése volt. A helyi oszmánok természetesen tisztában voltak a tájegység-

gek, sőt a hajdani – vagy még fennálló – vármegyék elnevezésével is. Az általuk lakott települések nevéként jobbra megtartották a régi magyar neveket, illetve ha először szláv alakban találkoztak velük – amire jó esély volt, hiszen a hódítók java része délszláv származású volt –, akkor inkább azt használták. Így lett Székesfehérvárból Isztolni Belgrád, Budából pedig Budun. Amennyiben maguk hozták létre településeket – leginkább erődöket –, akkor azokra hangzatos oszmán-török neveket aggattak: Párkányt Dzsigerdelennek (*Májlyukasztó*), Adonyt Dzsánkurtarannak (*Lélekmertő*), a Sárvíz melletti erősséget pedig Jeni palánkáknak (*Új palánk*) hívták.

Érdekes, hogy miként látták az oszmánok magát az elfoglalt országot. Evlia Cselebi, a 17. századi török utazó, valóságos Édenkertről beszél – a török irodalomban Irem kertje –, amit nem tarthatunk csupán nyelvi játék eredményének (Pécs-et nevezték például *Irem-i Szirem*-nek – a *Szerémség Irem kertjének*): a jeles útleíró műve több pontján felsorolja az általa látott, s Irem kertjéhez hasonlított tájakat – alig ötöt –, s Pécs mindig közöttük van. A hódítóknak az ország gazdagsága, éghajlata, természeti kincsei tetszetek különösképpen, s bár csodálattal adóztak az épített értékeknek is, mégsem becsülték azokat sokra: a nyugati utazók leírásaiból jól ismertek a pusztuló középkori városok képei. Hiába alakították például a pécsi székesegyházat Szülejmán szultán nevére dzsámivá, 1566-ban, amikor a hadjárat során elhunyt a birodalom kancellárja, nem az uralkodói imahely mellett helyezték örök nyugalomra, hanem Kászim pasa magánalapítványú dzsámija mellett: középkori szépség nem felelt meg a hódítók ízlésének. Ezért vándoroltak a vörös márvány sírkövek a fürdőkhöz: a múlt helyett a jelent szolgálták.

A magyar-oszmán érintkezések a 14. században kezdődtek, s a Balkán új hódítóit erősen foglalkoztatta legerősebb ellenfelük kiléte. A magyarok múltjáról kialakított kép persze az idők során változott. Először a muszlim mitológia Seddád királyához kötött, Magyarországon megtalált kardra vonatkozó történetet jegyezték fel, mely egyfajta jogigényt fejezett ki országunkra. 1529-ben Ibrahim pasa nagyvezír bemutatta a dívánban a magyar koronát, mely szerinte eredendően Nusinreván (azaz II. Hoszrau) perzsa királyé (Kr. u. 531–579) lett volna. Az elmélet azután gyorsan fejlődött, 1543-ban már azt állítják, hogy a korona Nagy Sándortól került a híres Szászánida uralkodóhoz, s onnan a magyarokhoz. Az 1650-es években pedig Evlia Cselebi még ennél is messzebb megy: a korona Hósang sahé, az iráni mitológia első koronás királyáé volt, tőle került a fentebb említett királyokhoz. E koronátörténetek végső soron azt voltak hivatottak bizonyítani, hogy e nagy legitimációs erővel bíró tárgy keletről – a „muszlim világból” – származott, ráadásul a magyarokhoz másodjára Szülejmán szultán kezéből került, s ezért a Habsburgok jogtalanul birtokolják. Visszaszerzése – és ebben a magyarok támogatása – tehát teljesen jogos.

A korona történetével párhuzamosan alakult a magyar nép megítélése is. Az oszmánok – akár a magyar krónikákból, akár a muszlim földrajzi irodalomból – tudták, hogy a magyarok keletről érkeztek. Egyrészt a tatárokhoz kapcsolták őket: „A magyarok a Don partján lakó tatárok közül jöttek” – írja Behrám Dimiski a 17. század végén, de a tatár kapcsolatot már a *Tarih-i Ungurusz* szerzője, Mahmud terdzsümán is említi a 16. század közepe után: szerinte a magyarok ősapjának, Hunornak a tatár kán lánya volt a felesége. S hogy ez nem csupán a filozok műhelytitka

volt, mutatja Mihály havasalföldi vajda jelentése, mely szerint a nála tárgyaló tatár követek, amikor a jó borok megoldották nyelvüket, így beszéltek: „Miért harcolnánk mi a magyarok ellen, hiszen mi rokonok vagyunk, és azonos nemzetségből, a szkíták nemzetségéből származunk.”

Ugyanakkor a korona kapcsán Evlia egészen más történetet mesél el: a perzsa mitológia Menucsehr nevű királyának négy, hazájából menekülni kénytelen fia alapított volna államot a Kárpát-medencében. A magyarok tehát származásukat tekintve perzsák, amit állítása szerint a népnév – népetimológia – elemzése, egy sor perzsa szó, továbbá az a tény bizonyít, hogy Hósang sah dagesztáni sírján a magyar Szent Korona rajza látható. Nem tudjuk, milyen régi ez az elképzelés, mindenesetre nem zárható ki az sem, hogy maga Evlia kombinálta össze a számára hozzáférhető adatokból.

A magyarok keleti származásának tudatosítása – és annak felemlgetése, hogy a nyugatra költözéssel szerencsétlenségükre rokonaikkal ellentétben kimaradtak az iszlámból – mindenesetre valamiféle hidat épít törökök és magyarok közé, amely némiképp enyhíti a keresztény–muszlim szembenállást. Ez az elképzelés az oszmán politikusoknak remekül a kezére játszott, hiszen így – minthogy ők csak megsegítik távolra szakadt rokonaikat a „gaz németek” ellen – őket lehetett verni Habsburgok és magyarok, sőt magyarok és magyarok közé is. Magyarok és németek – sokkal régibb keletű – ellenszenvét a törökök tehát a maguk eszközeivel is megtámogatták, illetve megideologizálták, s azután a gyakorlatban is igyekeztek azt kihasználni.

Az oszmán propagandagépezet azonban még a magyarok előtti időre is visszaemlékezett, s a Kárpát-medence korábbi történetét

is igyekezett saját céljaira kihasználni. Úgy tűnik, már a 16. század közepére készen állt egy legenda, amely Nagy Sándor pannóniai hódításait adta elő. Alexandrosz a muszlim mitológiában – Iszkender néven – az a világhódító, aki bár Mohamed előtt élt, egy sugallat révén mégiscsak az iszlám elterjesztésén fáradozott – az oszmán szultánok az ő nyomdokaiban jártak, többek között ezért nevezték magukat második Iszkendernek is. Másfelől perzsa–makedón származása révén közvetlenül is kapcsolódott a muszlim világhoz: egyrészt azért, mert a perzsa múlt beépült a muszlim hagyományokba, másrészt pedig azért, mert a görög múlt az oszmán birodalmi hagyomány része lett. Sándor állítólagos pannóniai hódításai tehát jogalapot szolgáltatottak az új háborúkhöz: a foglalókból így lettek visszafoglalók. A Nagy Sándor-történetnek egyébként volt egy érdekes mellékszálja is, mely – a muszlimok által is nagyra becsült – Platón Pannóniában eltöltött öregkorát dolgozta fel. Az oszmánok e fogással Magyarország múltját is megszerezték maguknak – nem először jártak el így, Bizánc esetében is hasonló legendával álltak elő.

Kérdés, hogy mindezek után hogyan tekintettek valójában a magyarokra. Kezdetben még valamiféle – talán a nemes ellenségnek kijáró – tisztelettel, mint azt egy 16. század eleji krónikában látjuk: „Bár országukat lázongó népek környezik, tekintélyes kormányzóik erős kézzel szoktak kormányozni. Az oltalmuk alatt élő népre igen nagy gondal vannak. A tüzes kemény nyakúak orrát még nem törték be a buzogány súlyos csapásával, ezért nem hajtottak fejet és nem adták nyakukat a hódolat igájába. Hevességük oly metsző, mint a kifent kard és tőr, erejük hasonló a kovács üllőjéhez, melyet nem lehet szétörni.” Folyamatosan érzékelik a magya-

rok és törökök közötti hasonlóságokat, szemben a nyugati népekkel: „Bár a magyar nép állama meggyengült – írja Evlia Cselebi a 17. század közepén –, jó konyhát visznek, vendégszeretők, és rátermetten művelik termékeny földjeiket. Valóban vitéz nép, a tatárokhoz hasonlóan mindnyájan két lóval törnek be az ellenséges területre, és öt-tíz pisztolyt meg az övükre kötve kardot visznek magukkal. Éppen úgy néznek ki, mint a mi határvidéki harcosaink, ugyanolyan ruhát viselnek, és ugyanolyan nemes lovakon lovagolnak. Tisztán járnak és esznek, és vendégeiket nagy tiszteletben részesítik. Foglyaikat nem kínozzák úgy, mint a németek, és éppúgy forgatják a kardot, mint az oszmánok. Röviden, mindkét népség vallástalan hitetlen, de a magyarok jobb természetű, tisztább hitetlenek, akik az oszmánokhoz hasonlóan az arcukat minden reggel vízzel mossák meg, s nem a vizeletükkel, mint a németek.” „Mint a mohamedánoknak, nekik is szenvedélyük a cifra ruha, a díszített fegyverzet és a paripa – így Behrám Dimiski –, egész ruházatuk olyan, mint a mohamedánoké, s csak arról lehet őket megismerni, hogy kalpagot viselnek. [...] Legtöbb ételük fűszeres. Keveset esznek és undorodnak attól, hogy a nemcsék [azaz a németek] módjára oly sokat egyenek és igyanak, mint a marhák; emezek az ő szokásaikat önmagukéval ellentéteseknek találták és éhenkórászoknak csúfolják őket.”

A sok, már-már barátságosnak tűnő jellemzés mellett azért igen sok negatívum is terheli a magyarokat: „A magyarok okosak, értelmeseek, mindenfajta mesterségre alkalmasak és ügyesek. Ugyanakkor igen rosszindulatúak és támadó kedvűek. Hajlamosak ölni, megsebesíteni és megszökni. Óvatosan kell velük bánni, ha szolgálatba állítják őket. Legtöbbjük jó felépítésű, bőrük színe fehér”

– jellemzi a magyar rabszolgákat egy nagy tudású értelmiségi a 16. század közepén. Pár évtizeddel később egy másik oszmán gondolkodó hasonlóképpen, kritikusan, de tagadhatatlan elismeréssel nyilatkozik a magyarokról: „A magyarok viszont tiszták, a szolgálatban ügyesek és gyorsak. Többben közülük hűtlenségükkel és makacskodásukkal sok bánatot okoznak a gazdájuknak. [...] Az összes népség között a magyar a mintaadó és az okos [...] A havasalföldiek, a moldvaiak és az erdélyiek egyformán hűtlen természetűek. [...] Rosszabbak, mint a magyarok és a horvátok, és hajlamosak a bűnözésre. [...] A rabszolgák többségének semmilyen értéke nincs; [...] az abesszinek, a cserkeszek és a horvátok jó fajtájúak, ezeket követik a magyarok és a frenkek; óvakodj a többiek-től.” „Természetük izgága és haragtartó. Bosszúálló és nyers nép. Legtöbbjük gazdag és pénzsóvár... Látszólag jó barátok, de nem nyíltszívűek, szavuknak nem lehet hinni” – írja Dimiski, amivel szépen összececsengenek Szinán pasa nagyvezír szavai a 16. század végén: „Ezek a magyarok furcsa, köpönyegforgató átkozottak”. Nem csoda, hogy a janicsárok törvényeiben kifejezetten tiltották, hogy a magyarok és a horvátok között janicsár újoncokat (gyermekadókat) szedjenek...

Az idegenkedés azért mégsem lehetett olyan nagy, hiszen a rengeteg magyar hadifogoly egyike-másika magas tisztségekbe emelkedett, s ha olyan komoly érdekcsoportok nem alakultak is belőlük, mint az albánokból, a bosnyákokból vagy a grúzokból, magyar ügyekben időnként komolyan hallatták a hangjukat.

Nagyon érdekes megvizsgálni, hogyan látták a törökök e két korszak meghatározó személyiségeit, például Hunyadi Jánost vagy a Habsburg-házi királyokat. Közismert, hogy

a török történetírók krónikáikban a gyaurok neve mellett állandó, nem éppen hízelgő jelzőket használtak. Hunyadi „piszkos Jankó”, „átkozott Jankó”, a magyar királyokat „a gonosz szándékú király”, „a tévelygő, nyomorult király” stb. néven emlegették. E jelzők kétségkívül sértőek. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy megválasztásuknál más szempontok is szerepet játszottak: sokkal inkább az volt a funkciójuk, hogy a megfelelő jelző kiválasztásával az oszmán szöveg lüktetését a ritmikus próza eszközeivel elősegítsék; például a *királ-i bed-fiál* (a gonosz szándékú király) jelzős szerkezetben a *királ* és a *fiál* rímel egymással. Mintha magyarul azt skandálnánk: „az-át-kozott-király”. Az ellenséget ugyanis nem kicsinyelték le a törökök. Egy 15. század végi krónikában fennmaradt történet szerint amikor Hunyadi János a szerb despotához Szendrőre menekült, a török bégek arra kérték Murád szultánt, hogy követeit kiadatását, de a szultán azt válaszolta: „Hej bégek, hát ti e hitvány gyaurtól annyira nem maradtok, hogy szeretnétek, ha kiadatását követelném, és agyonütném? Bár csak volna még néhány ilyen piszkos gyaurok, akik többször ellenünk jönnének, hogy a hit harcosai még több zsákmányhoz jutnának.”

A mai pozitív magyarságkép, amely a korábbi, konfliktusokkal terhes török hódoltság korszakát elfelejtette és megszépítette, a 19. századi nemzeti ébredés időszakában, a modern török nemzet születésének jegyében alakult ki a török társadalomban. A magyar és lengyel emigránsok, akik az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után az Oszmán Birodalomban találtak menedékre, hamar beilleszkedtek új környezetükbe. Hozájárultak az oszmán közigazgatás és igazságszolgáltatás modernizálásához, nagymértékben együttműködtek az ún.

tanzimat-reformok keresztülvitelében, és fontos posztokat töltöttek be az oszmán hadseregben a cári Oroszországgal vívott krími háborúban. A magyar forradalom eszméinek megismertetésével jelentős szerepet vittek a török nemzettudat kialakulásában. Az ekkor formálódó török középosztálynak közvetítették az európai gondolkodást és szokásokat. A magyar és lengyel menekülteknek a török nemzettudat kialakításában való jelentőségét éppen annál a hivatalnokrétegnél lehet legjobban lemérni, amelyik ellátásukkal foglalkozott. Közülük kerültek ki a török kultúra mecénásai, a nyelvújító mozgalom élharcosai. Rendkívül megbecsült helyet vívtak ki az iszlámra áttért emigránsok; elsősorban katonai feladatokot kaptak, vagy a polgári életben kama-toztatták európai műszaki műveltségüket.

Különösen nagy és hosszantartó hatást gyakoroltak a magyar–török barátkozásra a keleti krízis évei (1875–1878). Hatalompolitikai megfontolásokból mind a magyar, mind a török politikai elit elutasította, hogy a délszláv népek felkelései által megrázott Balkán-félsziget, amely akkoriban nagyrészt az Oszmán Birodalomhoz tartozott, orosz érdekszférába kerüljön. A közös oroszellenesség jegyében fogantak a magyarok és a törökök közötti barátságot és testvériséget reprezentáló megnyilvánulások, melyeknek jelentős hatása volt mindkét társadalomra. E megnyilvánulások csúcspontját jelentette a magyar diákok küldöttségének 1877 januárjában, az orosz–török háború előestéjén tett konstantinápolyi látogatása, melynek során díszkardot nyújtottak át a török hadsereg fővezérének. A látogatás demonstratív viszonzására 1877 tavaszán került sor, amikor II. Abdulhamid szultán megbízásából egy török delegáció a magyar diákság

számára harmincöt, Mátyás király egykori híres könyvtárából származó középkori kódexet szolgáltatott vissza, amelyeket még a 16. században vittek Budáról Konstantinápolyba Nagy Szülejmán katonái. A delegációt Bécsben fogadták, és Magyarországra való továbbutazásukat maga gróf Andrássy Gyula, az akkori közös külügyminiszter akadályozta meg, hogy ezzel elejét vegye a további törökbarát demonstrációknak, és így elkerülje az esetleges külpolitikai bonyodalmakat. Ezzel egyidejűleg azonban Magyarországra érkezett egy szemmel láthatólag magányszemélyek által szervezett török küldöttség, hogy a magyar társadalommal közvetlenül ápolja a baráti kapcsolatokat. Országjáró körútjuk teljes egészében a török–magyar rokonság és testvériség jegyében zajlott, s a törökök számára is meglepő és újszerű volt. A magyar nyilvánosságnak ezt a törökbarát beállítottságát valamilyen szinten a kor tudományos kérdése, az *ugor–török háborúinak* nevezett nyelvészeti vita is befolyásolta, amely azt volt hivatott eldönteni, hogy a magyar nyelv finnugor, avagy török eredetű-e. A török nyelvrokonság mellett való kiállás egyidejűleg politikai állásfoglalást is jelentett, amely kifejezte Magyarországnak a Habsburg Monarchián belül elfoglalt államjogi helyzetével és a bécsi fensőbbbséggel szembeni elégedetlenségét.

Hazájukba visszatérve a török látogatók Magyarországról rendkívül pozitív képet közvetítettek a hazai nyilvánosság felé, melyben a hangsúlyt nem kizárólag a két nép rokonságára helyezték, hanem sokkal inkább a magyar nemzetnek a polgárosodás és a civilizáció terén elért eredményeire. A törökökre különösen nagy hatást gyakorolt a magyar ipar fejlettsége, így például az

óbudai hajógyár magas műszaki színvonala, a szociális és karitatív intézmények rendszere, továbbá a magyar nők hazaszeretete és aktív részvétele a társadalmi életben. Ezeket az eredményeket érdemesnek tartották saját hazájukban is népszerűsíteni. Ebből az következett, hogy egyre több magyar szakember és mérnök kapott meghívást, és vette ki részét a török gazdaság és infrastruktúra modernizálásában. Szimbolikus értékű példaként hozható fel, hogy a magyar reformkor vezetőjének, Széchenyi Istvánnak a fiát, Ödönt, Konstantinápoly korszerű tűzoltóságának felállításával bízták meg.

A 20. század elején a nemzeti ébredés vadhajtsága, a pántürkizmus és a turanizmus hathatós támogatásával virágkorát élte a török–magyar rokonság elmélete a török társadalomban. A török–magyar rokonság tanát minden török diák már az iskolában magába szívja, s bár ma már árnyaltabb a kép, a század eleji pántürkizmus eszméi még mindig élnek, elsősorban a köztudatban. A tudományos életben elfogadott a magyar nyelv finnugor eredete, a magyar nép kultúráját és habitusát azonban töröknek tartják. A 15–17. századi oszmán hódításnak és katonai megszállásnak Magyarország társadalmi és gazdasági fejlődésére gyakorolt negatív hatásait általában nem veszik tudomásul, idealizált toposzokat emlegetnek, például azt, hogy az oszmánok európai előrenyomulása tulajdonképpen megmentette a magyarokat a német gyarmatosítástól, mindenkinek vallásszabadságot biztosított, valamint kultúrát, mindelek előtt fürdőkultúrát hozott az országra.

Kulcsszavak: *muszlim, keresztény, Magyarország, magyarok a török reformmozgalomban, oroszellenesség, magyar őstörténet, etnikai és nyelvrokonság török szemmel, magyarbarátság*

IRODALOM

- Dávid Géza (1996): Modernizáció magyar részvételével. *Korunk*. 6, 61–65.
- Doğan, Ismail (2010): Dilettáns nyelv- és néprokonsági nézetek párhuzamai Törökországban és Magyarországon. In: Honti László (főszerk.) – Csúcs Sándor – Keresztes László (szerk.): *A nyelvrokonságról. A török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság*. Második, bővített kiadás. Tinta, Budapest
- Erődi Béla (2001): *Csok jása! A török küldöttség látogatásának emlékkönyve/Çok yaşa. Türk heyetinin ziyaretinden hatıra kitabı*. Akadémiai–Magyar–Török Baráti Társaság, Budapest
- Fodor Pál (1987): Magyarország és Bécs az oszmán hódító ideológiában (egy 17. századi török elbeszélő forrás tükrében). *Keletkutatás*. tavasz, 20–38.
- Ivanics Mária (2002): Türkische Bausteine zum Ungarnbild. In: Brandenstein, Maria Jahn (Red.): *Die Vision von Mitteleuropa. Stephan Széchenyi (1791–1860) und seine Reformideen. – Tausend Jahre Lebensgemeinschaft in Mitteleuropa*. Integratio, Wien, 359–374.
- Karpat, Kemal H. (1989): Kossuth Törökországban: a magyar menekültek szerepe az Oszmán Birodalom modernizálásában. *Keletkutatás*. tavasz, 36–47.
- Sudár Balázs (2007): Platón Pécssett. Egy hódoltsági legenda nyomában. *Pécsi Szemle*. 10, 2, 14–27.
- Sudár Balázs (2010): Evlia Cselebi és a magyar östörténet. In: Gazda József – Szabó Etelka (szerk.): *Kőrösi Csoma Sándor és az Út*. Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, Kovászna, 172–178.

MAGYARORSZÁGRÓL ÉS A MAGYAROKRÓL – VISSZAEMLEKEZÉS¹ –

Vecdet Erkun²

egyetemi tanár, az Ankarai Egyetem Mezőgazdasági Karának néhai dékánja,
az ankarai Török–Magyar Baráti Társaság alapító elnöke

Kevés népnek vannak olyan, a legrégebb történelmi időkhöz visszanyúló kapcsolatai egymással, mint a közép-ázsiai eredetű törököknek és a magyaroknak. Ezeket a kapcsolatokat a nyelv, a történelem és a művészetek vonatkozásában egyetemeken és kulturális intézményekben kutatják, s új és új felfedezésekkel gazdagítják; ugyanakkor a két ország közötti egyezmények kereteiben a tudomány, a kultúra, a kereskedelem és a honvédelem terén is együttműködnek a szakemberek. Úgy vélem azonban, hogy mindkét országban hiányoznak azok a művek, amelyek az egyéni tapasztalatokat, a múlt személyes élményeit, az átélt eseményeket örökítik meg.

Mint köztudott, a magyarok és a törökök mindig is megbíztak egymásban. Ez a kölcsönös bizalom történelmi eseményekre támaszkodik. Írásomban arra törekedtem, hogy e két, különböző vallású és különböző nemzetiségű, egymástól eltérő földrajzi viszonyok között élő nép egymás iránti szeretetére, tiszteletére és bizalmára támaszkodva az együtt megélt időszak fölelevenítésével hozzásegítsek

túllépni mindazon, ami a közös múltban fájó lehetett. [...]

Először láttam Budapesten a tavaszt. Igen kellemes volt a Duna-parton, a lombok alatt egy padon ülve a királyi palotában, meg a le- és felfelé igyekvő hajókban gyönyörködni. Hallgattam az egymást udvariasan köszöntő embereket, elnéztem öltözködésük eleganciáját, a hatalmas emeletes házakat, muskátlival díszített erkélyeikkel és ablakaikkal, s jólesően állapítottam meg: „Íme, Európa!” Úgy emlékszem, ezek a napok különös erőt adtak az ifjú lelkesedéssel teli, a jövőbe reménnyel tekintő, új és új horizontokat felfedező fiatal embernek.

Miközben egyetemi tanulmányaimat folytattam, arra is törekedtem, hogy részt vegyek a társasági életben, és a magyar népet minél közelebről megismerjem. Egyik első megállapításom az volt, hogy az évszázadok óta Európában élő magyar nemzet hős, de szerencsétlen nemzet. A magyarok hazaszerező emberek, és emellett – mint ahogy később, Németországgal és más országokkal való összehasonlítás után megállapítottam – valami nemes vonás is van bennük. Megismerem nagyon szegény és nagyon gazdag magyar családokat is, de sem a szegénységből

¹ Tasnádi Edit fordítása

² Prof. Dr. Vecdet Erkun (1918–2010) visszaemlékezéseit a Magyar–Török Baráti Társaság adta ki Budapesten 2004-ben *Budapesttől Ankaráig* címmel.